

Opponensi vélemény

Heidl György „*Csont az én csontomból*” – *A házasság misztériuma* c. akadémiai doktori értekezéséről

0. Bevezetés

Jelen nagydoktori disszertáció teológiai tartalmú, ezen belül is a katolikus teológia körére, fejlődésére összpontosít, ill. ennek közvetlen előzményeire a patrisztikában és a római antikvitásban. A bíráló kompetens a teológia-, a filozófia- és az általános eszmetörténet vonatkozásában, az archeológiai vonatkozásban azonban csak konstatálásra szorítkozhat. Ezzel felmerül a disszertáció tudományklasszifikációs besorolása; az MTA II. osztályban a filozófia és a történettudomány kap helyet. A dolgozat azonban teológiatörténeti; történeti ugyan, de oly specifikus területen belül, amely nem filozófiai és nem is általános terület. A teológián túlmenően a teológiatörténet is sajátos módszerű, amely nem tartható azonosnak a történelemírás vagy az általános eszmetörténet módszerével. Noha a teológia és a teológiatörténet egyaránt filozófiai megalapozásra szorul, mégis önálló tudományterület komponensei. Ez a nehézség a disszertációban is megjelenik, ahogyan azt lentebb röviden kifejttem.

1. A jelölt eddigi tudományos működése

Az MTMT tanúsága szerint a jelölt eddigi tudományos működése azokat a területeket fedte le, amelyekre nézve a jelen dolgozat is megszületett. A jelen dolgozat könyvalakban meg is jelent a Kairosz kiadónál 2017-ben. A munka szorosan kapcsolódik a szerző korábbi publikációihoz, amelyek közül legalább 40 közlemény (fordítás, szövegkiadás, esszé, monográfia) foglalkozik Szent Ágostonnal, cca 20 Órigenésszel, nagyjából 6 Szent Jeromossal. Ezek összesen a jelölt közleményeinek majdnem a felét teszik ki. Egyéb közleményei sem távolodnak el messzire ettől a körtől; a legkirívóbb kivételt P. Duhem *Szózein ta phainomena: Értekezés a fizikaelmélet fogalmáról Platóntól Galileiig* c. műve jelenti (Budapest: Kairosz Kiadó, 2005), amelyet a jelölt szerkesztett (a maga által sokáig gondozott sorozatban). Ebben a műben Duhem kozmológiaelméleti kutatásáról van szó, amely több ponton érinti a jelölt jelzett érdeklődését. A jelölt ismeretterjesztő és közérdekű írásai nagyrészt a kereszténység, a hit, a vallás, a teológia kérdéseivel foglalkoznak. Mindez mutatja az életmű konzisztenciáját, hangsúlyait: alapvetően filológiai-hermeneutikai életműről van szó, amelyben a szembe tűnő specialitás Ágoston és környezete munkássága, az ide tartozó történeti vonatkozásokkal együtt.

A dolgozat főbb gondolatainak megértését elősegítette a jelölt 2018. október 17-én tartott előadása, melynek felvétele elérhető (<https://www.youtube.com/watch?v=kWksD7xhtr0>).

2. A dolgozat általános jellemzése

A disszertáció a fenti életműfókuszot irányítja rá a házasság kérdésre, mégpedig két kiemelt területen: a patrisztikában (külön tekintettel Ágostonra), ill. a katolikus egyház házasságteológiájában (különös tekintettel a Tanítóhivatal megnyilvánulásaira). A munka mélyen gyökerezik a szerző eredeti érdeklődésében, amit jól kifejez a disszertáció Bevezetőjének dedikációja: *Uxori meae*. Ugyanakkor kitekintést nyújt a katolikus felfogás érdekes változásaira egészen napjainkig elmenően. A dolgozat egészében olyan, szervesen

építkező tudományos pályát látunk magunk előtt, amely egy konkrét szellemi korszak alapos ismeretéből indul ki, majd ezt az ismeretet tágítja szélesebb körben, a mai problematikát is érintve.

Egy tudományos mű sokféle lehet: (a) Eljárásmódjában ismertető-beszámoló; értelmező-továbbgondoló; önálló elméleti igénnyel fellépő bizonyos előzmények alapján; vagy egészen újszerű, úttörő, lényegében előzmény nélküli. Ezen belül szerkezetében lehet (b) problémafelvető vagy problémamegoldó; avagy (c) részleges vagy szisztematikus. Végül extenzióját tekintve (d) lehet enciklopédikus (minden releváns adatra kiterjedő), vagy unilineáris (egyetlen összefüggést végigkísérő). – A jelen munka véleményem szerint (a) ismertető-beszámoló, (b) problémafelvető, (c) részleges, (d) unilineáris.

A munka ismertető-beszámoló, mivel a házasságfogalmat egy-egy szerző felfogásainak ismertetésével adja közre, ennek tartalmáról beszámol, olykor rámutatva előzményekre és következményekre, inkonzisztenciákra, kimondatlan előfeltételezésekre. Ugyanakkor problémafelvető: világosan feltárja a házasságfelfogások változásának problémáját, ám ennek miértjére nem kíván választ adni. A jelölt által képviselt felfogás (a házasság misztériumfogalma) nem „megoldásként” jelentkezik, hanem rejtett hagyományként, amely a jelenkorban szélesebb kifejtést kapott és jobban megfelel annak, amit tapasztalunk. Ebben bennerejlik a kimondatlan állítás, hogy a misztériumfelfogás az „igazi”, ám az állítás problémamegoldó kifejtése elmarad. A dolgozat másfelől részleges is, mivel nem célozza meg a felvetett probléma mindenoldalú (akár teológiaiilag teljesebb) kifejtését, hanem megelégszik néhány szerző álláspontjának ismertetésével. Végül unilineáris, tehát egy kiemelt téma változásvonalát követi és nem kíván kitérni párhuzamos jelenségekre, pl. az ortodoxia, a protestantizmus vagy a filozófiai iskolák házasságfelfogására és ezek értékelésére.

[Ez a rész az ismertetés során kihagyható] A dolgozat felépítése a következő: Az első részben Alkesztisz történetét vesszük szemügyre az Euripidész-féle drámában; ezt követi a szerelem bemutatása több ókori szerzőnél, így főképpen Platónnál; a szerelem alvilági dimenzióját áttekintve jutunk el a keresztény Alkesztisz-ábrázolásokig. Különösen érdekesek itt a 3. és 4. §§ archeológiai elemzései, amelyek eredeti kutatáson alapulnak és sajátos fényt vetnek a kibontakozó római kereszténység és a későhellén vallási világ összefonódására (a szerzőtől származó fényképekkel illusztrálva).

A második részben a férfi-nő viszony bibliai felfogásait tekintjük át, nem annyira a biblikus teológia, mint inkább a patrisztikus szerzők alapján. Alexandriai Kelemen, Irenaeus, Tertullianus a fő szerzők ezen a vonalon. Szent Ágoston felfogásaihoz bevezetőként a Jovinianus-Szent Jeromos közt lezajló vitát ismerjük meg. Alapos eligazítást kapunk Ágoston vonatkozó felfogásairól, ezek változásáról az életműben.

A harmadik részben a házasság misztériumteológiai felfogásának kifejtését találjuk Scheeben, Doms, von Hildebrand, és a pápai megnyilatkozások szövegeinek alapján.

Az utolsó részben a dolgozat egészének összefoglalását olvashatjuk az utolsó bekezdésben olvasható konklúzióval egyetemben, mely szerint „Nincs akadálya tehát annak, hogy úgy gondolkozzunk az elgondolhatatlanról, 'amit szem nem látott, fül nem

hallott, és ember szívébe föl nem hatolt', hogy a feltámadott házastársak szentségbe öltözöttek, a Szentlélekben részesedve, a többiekkel személyes közösségben, egymással pedig 'tisztán ölelkezve' lássák Istent úgy, amint van. Hogy pontosan miként, nem tudhatjuk." (154. old.)

A konklúzió mutatja a dolgozat világos vonalvezetését: a 42. oldalon szereplő állítás, „a házasság misztériumának teológiája csak lassan tudott kibontakozni”, részletes kifejtést kap a 12. fejezettől kezdve (A házasság misztériumteológiájának kibontakozása). A dolgozat tézise: A házasság misztériumfelfogása, noha kezdettől jelen van a kereszténységben, csak fokozatosan bontakozik ki és csak az elmúlt 150 évben nyer pregnáns teológiai fogalmat néhány szerző és különösen a Tanítóhivatal újabb dokumentumaiban. Amit a tézis feltételez: a házasság misztériumfelfogása minden más felfogásnál jobban megfelel a házasság/hitvesség lényegének.

A dolgozat szívhez szól: mi, akik ma élünk, tapasztalatunk szerint szinte magától értetődőnek tartjuk azt, amit a jelölt misztériumteológiai felfogásnak nevez. Mindannyian „az igazit” kerestük vagy keressük, s ez nem éppen természetes jelenség a keresztény irodalom kezdeti szakaszában. A kérdés, hogy miért is keressük manapság „az igazit”, igen mélyre vezet: oda, ahol a dolgozat „a házasság teológiai antropológiáját” feszegeti (141. old. skk.) Vagyis oly kérdésekhez kell itt eljutnunk, hogy honnan jött és mivé lett az ember, az emberi „személy”; ki is tehát az ember; miért változik a felfogása önmagáról és a világról a történelem folyamán; miért változik a felfogása Istenről; egyáltalában: miféle változás örvényében eszmélünk magunkra?

E kérdéseket nem feladatom itt megválaszolni, csupán jelezni szeretném, hogy a dolgozat darázs-fészekbe nyúl: a házasságteológia, dacára egyes gondolkodók (Doms, von Hildebrand), a „testteológia” és az *Amoris laetitia* újító törekvéseinek, még mindig kidolgozatlan. Kifejtése döntően megváltoztatná korunk teológiáját. A jelen munka e munkához több támpontot ad, leginkább a házasság misztériumfelfogásának megjelenését egyes egyházatyáknál.

A dolgozat jelentős felfedezései a következők:

- A házasságteológia mint misztériumteológia patrisztikus gyökerei.
- A házasságteológia mint misztériumteológia 20. századi áttörése, jelentősége.
- A misztériumteológia mint követendő út a mai teológiai gondolkodásban.
- A korakeresztény világ összefonódása a későhellén kultúrával (az archeológiai rész).
- A mai házassági misztériumteológia antik gyökerei (Alkesztisz, Platón)
- Dietrich von Hildebrand jelentősége.
- Az *Amoris laetitia* jelentősége a házasság misztériumteológiai felfogásában.

A szöveg általános jellemzői: alaposság, nagy szakirodalmi tájékozottság, önálló problematika körvonalazása. Ha nem akarunk fukarkodni a dicsérettel, kimondhatjuk, hogy a felfedezései jelentősek, nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedőek, s egyben folytatásért kiáltanak. Ez utóbbira nézve bírálatom végén fogalmazok meg néhány ajánlást, megjegyzést.

3. A dolgozat kedvező vonásai

A „felfedezések” mellett a dolgozat néhány kiemelten kedvező vonást mutat, nevezetesen:

- A rendkívül alapos szövegolvasás- és kommentár a patrisztikus szerzők, majd a tanítóhivatali szövegek vonatkozásában.
- A házassági misztériumteológia fontosságának felismerése és bizonyos szintű kifejtése.
- A probléma végigkövetése a katolikus teológiatörténetben.
- A sajátosan érdekes archeológiai bekezdések, eredeti kutatás eredményei.
- A kortárs és korszerű házasságteológia alapvonalainak kifejtése.

Mindennek alapján kimondható, hogy a dolgozat kiválóan értékes és érdekes munka. Mindenkinek ajánlható elolvasásra, aki tájékozódni kíván a katolikus házasságfelfogás sűrűjében. Számomra ez úgy jelentkezett, hogy a szöveg elolvasása után még heteken át töprengtem a felvetett kérdéseken, utánaolvastam a problémáknak, végül (mint lentebb is látható), igyekeztem támpontokat találni a továbbgondoláshoz. A dolgozat világossá teszi a régi, jogias felfogás mai nehézségeit. Valójában egyfajta kopernikuszi fordulatot rögzít a házasságteológiában (Doms, von Hildebrand alapján), amely mai helyzetünket döntően meghatározza. Feltárja, hogy a házasságteológia mint misztériumteológia további kifejtésre vár, aminek következményei nyilvánvalóan túl fognak lépni az archaikus házasságfelfogás keretein. Mindez beleilleszkedik abba a jelentős, mondhatni történelmi átalakulásba, amely Ferenc pápa nevéhez fűződik és kedvező esetben a katolikus egyház mindenre kiterjedő megújítását eredményezheti.

4. Néhány probléma

Tudvalevő, hogy bármely írásmű esetében a „kritika” könnyen irányulhat mindarra, ami nem kerülhet be a munka keretei közé. Az alábbiakban nem erről van szó: csak olyan hiányt említtek, amely a dolgozat gondolatmenete alapján indokoltan felemlíthető, és csak olyan egyéb, szerkezeti, elméleti, módszertani kifogást, amelynek kiküszöbölése a munka folytatását minőségében javíthatja.

Az üdvösségteológiai kérdés

A fő kérdés a következő: meggyőzően alapozza-e meg a dolgozat azt a tézist, hogy a házasság misztériumvalósága alapján a házastársak hitvesi viszonya *mint ilyen* egyszer s mindenkorra megmarad az örök boldogságban is? A *visio beatifica* nem egyszerűen az egyes teremtett személyek örökös osztályrésze, hanem a személyek hitvesi kapcsolatáé is? A dolgozat összefoglalóan ezt írja: „Ezért is jelentős az a két kortárs szarkofág, amelynek ikonográfiája a keresztény üdvtörténetet férfi és nő összetartozásának és egységének szempontjából fogalmazza meg.” (147. old.) Véleményem szerint azonban a néhány – mégoly izgalmas – archeológiai lelet nem jelenti a kérdés kidolgozását, megválaszolását. A szövegből hiányzik az üdvösségteológiai rész. Nem teszi fel a kérdést, mi az üdvösség, mi a *visio*, miképpen határozza meg az egyes személyt és közösségeit. – Ha ki lehetne mutatni, hogy a *visio* nemcsak egyes üdvözült személyek *mint ilyenek* osztályrésze, hanem személyközösségeké is, arra is választ lehet adni, hogy a legszorosabb személyközösség, a hitvesség önmaga jogán, *mint ilyen*, ugyancsak részese lehet-e a *visiónak*. S itt természetesen merül fel a kérdés: vajon baráti, rokoní, kollegiális, pl. bajtársi vagy nemzeti közösségek ugyanígy számot tarthatnak-e

visio communis-re? – S bár dolgozat sugallja, hogy a *visio beatifica* közösségi is, ti. a hitvespárra nézve, a tézis nem kifejtett, elméletileg, módszertanilag nem részletező.¹

A házasságteológiai kérdés

a) A szöveg megindokolja, hogy a középkor, a nagyskolasztika után egyetlen teológus vagy filozófus munkája sem szerepel a házasságfogalom fejlődésének bemutatása során. Az állítás visszatérően az, hogy évszázadok teltek el terméketlenül a házasságfelfogást illetően. Az Ágoston és Szent Tamás által meghatározott (majd a trentói zsinat által összefoglalt) nézet érvényesült több mint egy évezreden át. Nem vonom kétségbe, hogy a Denzinger-gyűjtemény vagy a CIC definíciói szerint valóban ez a helyzet. Ha azonban belegondolunk abba, hogy ugyanezen időszak alatt milyen mélyreható változások mentek végbe a tudományban, a képzőművészetekben vagy a technikában, érdemes utánanézni annak, hogy a formális meghatározások mögött nem történtek-e mélyreható változások. Itt fontos beletekinteni a hivatalos megnyilatkozások mögöttesébe, a misztika, a művészetek körébe. A kutatás módszere és tartalma itt kidolgozásra vár, de Scheeben nem előzmények nélkül gondolkodott.

b) A házasság szentségtani jelentősége mindig ismert volt, a szentség mint kegyelemközvetítő jel kezdettől fogva fontos. A hűségfogalom kapcsán mélyfúrást kellene végezni. A *fides* ugyan „szimpla” házastársi hűség első megközelítésben, de szélesebben értve hithűséget, elvhűséget, személyességet, személyköziséget, személyegyenlőséget, jogszerűséget, személyi-kommunikációs apriorit stb. implikál: egyszerre intellektuális, akarati, érzelmi, személyi vonás. Nem tekinthető jelentéktelennek, hogy a házastársi *fides*-t és a hit *fides*-ét ugyanazon kifejezés jelöli... A magyar „hitves”, „hites” is kifejezi ezt a kapcsolatot. Az előbbi a jelölt 144x használja a dolgozatban (hitvesi szeretet, hitvesi szerelem, hitvesi szeretetközösség), amivel a „házasság” kifejezéséhez képest a magasabb rendű misztériumkapcsolatot akarja kiemelni. A *fides* mint *amor coniugalis* a legszorosabb kapcsolatban áll a *fides* *Christivel* s ekképpen lényegileg járult hozzá a mai ember kialakulásához, a társadalomfejlődéshez, a tudomány és a kultúra kibontakozásához. Tehát: a házasság misztériumfelfogásához is...

c) Konkrétan tekintetbe veendő még: a nem-katolikus felekezeti háttér; a bizánci-görög ortodoxia házasságértelmezése; a protestantizmus egészen más személyfogalommal és házasságfogalommal, amely a modern, személyiség jellegű család kialakulásához vezetett. A Luther-féle modell papi közösségként fogja fel a családot. Bármennyire patriarchális volt is ez a felfogás, a liturgikus közösség középpontját a családba helyezte át (a mindennapok megszentelése, ima, zsoltáréneklés, hálaadás, elmélkedés, bibliaolvasás...). A protestáns házasságreform nélkül nem értjük meg a későbbi fejleményeket sem, amelyek végül is a mai családcentrikusnak hirdetett hazai politika hagyományalapját is képezik. A protestantizmus vonalának kidolgozása azért is fontos, mert a jelölt a jelzett előadásában úgy nyilatkozik, hogy Luther nem változtatott a házasság hagyományos felfogásán.

¹ A személy mint teremtmény egyszer s mindenkorra az, aki; az üdvösség kiteljesíti – *ὁ θεός τὰ πάντα ἐν πᾶσιν* – , de nem törli el. Azaz: a személy-istenség viszony megmarad középpontinak. Ez azonban nem zárja ki, sőt meg is követeli, hogy a személyközösségek is részesedjenek a *τὰ πάντα ἐν πᾶσιν* realitásában a maguk szintjén, azaz: a hitvesi közösség centrálisan, más közösségek koncentrikusan. Lásd alább, amit az ember vertikális-horizontális kapcsolatáról írok.

d) A filozófiai háttér: a német teológiát egyébként sem érthetjük meg a német filozófia nélkül (sőt, miként Safranski mondaná, a német költészet nélkül). A család személyiségfelfogásának forrása a kanti *Würde* által kifejezett személyfogalom (a személy méltósága mint öncél), amely a protestantizmus hatására indult kifejlődésnek. Kant házasságelmélete sok mindenben kidolgozatlan, de abban következetes, hogy a házasság a kategorikus imperatívusz hatálya alatt áll, a személyek benne sajátos értelemben vett célok és nem eszközök. A házasság személyközösség önmaga alapján és önmaga értelmében, nem pedig az utódnemzésre, a társadalom sokasítására, vagy a keresztények számának növelésére szolgáló eszköz. Ez a gondolat v. sz. döntő a házasság „célja” és „értelme” későbbi megkülönböztetésében. (Kant a *Metaphysik der Sitten* I 24§-ban megállapítja, hogy ha a házasság célja a gyermeknemzés lenne, a házasság megszűnne a termékenység végével.)

e) A jelölt trinitológiai elmélkedése mögött felsejlik nemcsak a protestáns misztika, hanem Schelling teozófiája is, amelyben az isteni tartalmazza a nőit, a negatívumot mint önkifejeződésének lényegi elemét (a „dionüszoszi elv”, melyet Nietzsche továbbértelmezett). Ez hatalmas téma, itt csak a jelzésére szorítokozom: a goethei *Das ewig Weibliche* új nőfelfogás erőteljes kibontakozását mutatja, amely a romantikán át Schellinggen keresztül kihat a 20. század gondolkodására, mások mellett von Balthasárra is (*Apokalypse der deutschen Seele*).

f) Ez a felfogás hozzájárul ahhoz, hogy a keleti misztikában eredetileg is jelentékeny sophia-gondolat sophiológiává alakuljon. Cselényi István görögkeleti teológus óvatos értékelést ad: *The Maternal Face of God? Explorations in Catholic Sophiology*, 2017. Bárhogyan minősítjük is ezt a fejleményt, bizonyos, hogy sokféle formában és régtől jelenlevő hagyományról van szó, amely végigkíséri nemcsak a keleti, hanem a nyugati kereszténység történetét is. A család—Szentháromság összefüggés sophiológiai értelmezése fontos.

g) A bibliai elemzésekből nekem hiányzik a bibliatudományi feldolgozás (lásd például a baptista Andreas Köstenberger könyvét). A biblikus alapok hiányának tudom be, hogy a disszertáció csak futólag említi a fontos motívumot, a Bárány menyegzőjét (Jel 19:7), amely mindennek beteljesülését jelképezi és több szerző szemében a bibliai házasságfelfogás csúcsa.

h) Végül, de nem utolsósorban: ahogyan említettem, a teológiatörténet merő eszmetörténetként való felvázolása kérdéses. Van olyan filozófiai felfogás, amely képes átfogni a teológiatörténetet, de ehhez igazi filozófia szükséges, mely biztosítja a teológia önállóságát (mely a kinyilatkoztatáson alapuló, eszkatologikusan zárt egység). Ha teológiatörténetet írunk, a teológiai módszer sajátosságát nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Akár követjük az általam kifejtett felfogást („the non-standard radical philosophical theology”, *Radical Revelation*, 2017), akár nem, a teológiatörténet megköveteli a teológiai módszerrel való számvetést – és saját megközelítésünk elhelyezését ebben a vonatkozásban.

5. Kiegészítő megjegyzések [az ismertetés során kihagyható]

a) Érdekes, hogy a házasságteológia fejlődésvonala párhuzamos azzal, amit fenti munkámban kifejtettem: a reveláció fogalmának fokozatos kialakulásával. Mindkét fejlődés mögött a személyfogalom (s ezzel az istenfogalom) változása áll. Nagy kérdés, miféle változás ez. [Egy konferencián 2019. májusában Franco Imoda szó szerint ezt

mondta: „Valami megváltozott az emberben”. De ha „valami megváltozott az emberben”, valami megváltozott a valóságban.] Talán nem tévedek, ha úgy vélem, hogy a változás kettős: egyrészt centrifugális, aminek eredménye a világ meghódítása, a tömegtermelés felívelése, és az egyre mikroszkopikusabb természetismeret (miközben a „big picture” elvész); másrészt centripetális, „lényegi”, ti. a külsőtől a belsőhöz, majd a belsőtől a voltaképpen, az igazi, a valóságos felé történik. A két mozgás, kettős helixként, feltételezik egymást... További kérdés, hogy mi ennek a mozgásnak a közege, mi az a mátrix vagy kontextus, amelyben lezajlik. Itt elhagyhatjuk a naív ontológiákat és kozmológiákat, mivel azok a külsődleges, régi felfogás mintáját vesszük alapul. Ha ezt nem fogadhatjuk el, új felfogást kell létrehoznunk, ahogyan azt több termékeny gondolkodó is tette, pl. Vető Miklós a *nouveauté novatrice* fogalmában (*L'Élargissement de la métaphysique*, 2016). S ha a valóságfogalom új felfogása nem kelt is elegendő figyelmet (*Vallásbölcselet*, 2004-5), az Ereignis-fogalom jelentősége nehezen megkerülhető...

b) A fentieket konkretizálva a házasság fogalmát kellene általában véve tisztázni, majd a kutatási eljárást meghatározni. Ha tisztán teológiáról van szó, az elsődleges forrás a Szentírás, a szenthagyomány, és a pápai megnyilvánulások, az egyháztanítók, majd ezt követi a teológusok sokféle felfogása. A módszer elve az alkotó együttgondolkodás – a fenti klasszifikáció szerint: (a) értelmező-továbbgondoló, még inkább: önálló elméleti igényrel fellépő bizonyos előzmények alapján; (b) problémamegoldó; (c) szisztematikus; (d) enciklopédikus.

c) A módszer felvetése filozófiai feladat, ezért a munka rászorul elméleti tisztázásra. Véleményem szerint a teológiai módszert filozófiailag lehet csak elhatárolnunk, kompetenciáját, forrásait, eljárás módját meghatározni – mivel a teológia axiomatikus tudomány, mely saját előfeltevéseit nem vizsgálja. A tisztázásban segítségünkre lehet von Hildebrand (*Doktor-Großvaterem*) fenomenológiája, általában: a régi és mai fenomenológia.

d) A művészeti megközelítés gyümölcsöző. Jelentős volna a házasságábrázolások végigkövetése a nyugati művészettörténetben. A Szent Család ikontípusa meghatározó a keresztény családfelfogásban, s különösen a házasság misztériumteológiája tekintetében. (A zenetörténet hatása sem lebecsülendő, a női hang kibontakozása a reneszánsz- és a barokk zenében, a női szerepkörök megszilárdulása az oratóriumban, az operában. Ebben a történetben megkapjuk Alkesztisz modern párját, mely v. sz. meghaladja a régi történet horizontját: A bolygó hollandi Sentájáról van szó, aki áldozatával átkot tör meg...) Megjegyzem, a jelölt a jelzett előadásban említ néhány szép képzőművészeti alkotást (hitvesi csók Giottónál stb.), amelyek a házasságfogalom átalakulását jelezhetnék. E körben v. sz mélyre ható kutatás szükséges.

e) A házasságelméletet megelőzi az antropológia: erre találunk is utalást a műben (A házasság teológiai antropológiája). Az ember elsősorban ember s csak ezen keresztül férfi vagy nő, s csak ez utóbbi viszonyban tölthet be hitvesi szerepkört. Mi történik az emberrel azon folyamat során, amelyben a házasság/hitvesség történetileg megváltozik?

f) *De ki is az ember? Milyen viszonylatokban él? Arra a kérdésre, hogy ki az ember, a választ a „kiség” adja meg, az ember énsége. Amikor „személyt” mondunk, az énes, énszerű lényt értjük rajta (és nem robotot vagy „mesterséges intelligenciát”). Ezen túl az ember viszonylény. Elsődleges viszonya vertikális; másodlagos viszonyrendszere horizontális. A kettő metszete, kereszteződése – különösen a szerelemmel a középpontjában – egyszerre mutat felfele és körkörösén körbe. E viszonyrendszer szeretetmodellekben áll fenn, amelyek többé-kevésbé megvalósuló kiteljesülése emberről-emberre, életkorról-életkorra, illetve életszakaszok szerint is változik. Mind a vertikális, mind a horizontális viszony felfogható modellekben, amelyek ideális kontextusként határozzák meg az embert. Ez a megközelítés jelentős antropológiai, történeti, lélektani, és társadalomelméleti tematikát nyit meg. (Lásd a szeretetmodellek táblázatát az Appendixben).*

g) *Mit kezdünk a kortárs családválság jelenségeivel, a nemi identitás állítólagos átalakulásaival, ami már a katolikusok körébe is begyűrűzött? Mi a helyzet a melegházassággal, a transzneműekkel, a társadalmi nemek nagy számával s egyáltalán a házassággal/hitvességgel ebben a helyzetben? Itt egyetlen gondolat: a családfejlődés, miután eléri a csúcspontját a család mint papi közösség felfogásában, bomlásnak indul: a 20. századi nagy reformmozgalmak nem kínálnak remediumot, ám a katolicizmus kis késéssel ráatalál a házasság misztériumfogalmának fontosságára. Közben azonban a családfelbomlás oly mértékben szétterjed, hogy elkerülhetetlenné válik új gondolkodás kialakítása, aminek jele a jelölt által áttekintett 20-21. századi gondolkodás. (Lásd a szeretetmodalitások táblázatát az Appendixben).*

h) *Én is úgy vélem, hogy csak a misztériumteológia mentén lehetséges megoldást találnunk a család mai válságára. A mai válságot v. sz. nem egyszerűen úgy kell felfognunk, mint amely lebont egy korábbi, kiforrott entitást (a religióval együtt a matrimoniumot), hanem úgy, mint amely helyet készít a teljesebb megértésnek és gyakorlatnak. Ez utóbbi a jelölt szerint a házasság mint misztérium. Ezt a megközelítést teljesebben fogalmazhatja meg a hitvesség „apokaliptikus” felfogása, ahol a kifejezés azt jelenti: a hitvesi kapcsolat a revelációnak mint isteni önközlésnek a locus-a – nem mint locus originarius, hanem mint locus derivativus (a krisztusi kinyilatkoztatás függvényében). További részletek: az igazság mint kompromisszum (az igazság ígéretfogalmának beteljesülése) nem más, mint reveláció, s ez a hitvesség apokaliptikus formájában kifejeződik, megvalósul (l. Az igazság ígéretfogalma, Vallásbölcselet II, § 70 (c), 356-361).*

i) *Döntő kérdés a „válás” jelensége, ennek filozófiai-teológiai feldolgozása, ami v. sz. a modellanalízis keretében lehetséges. A modellanalízis megmutatja a szeretetmodellek sokféleségét, sajátos fontosságukat, ideértve a torz vagy téves modellek relatív fontosságát is; s megmutatja továbbá a modellek szerkezetét, hierarchiáját, illetve az egyes modellek feltételrendszerét. Végül megmutatja a modell megvalósításának szükségképpen egyedi-személyes jellegét minden egyes személy élettörténetében – arra az ideára tekintettel, amit hagyományosan a Szent Család ikonográfiája vagy a Bárány menyegzője tár fel. (Lásd a Házasságmodellek táblázatát az Appendixben)*

6. Állásfoglalás

A dolgozat alaposan megírt munka, amely nagy és szerteágazó tudásanyagra épül. Erényei olyannyira szembetűnők, hogy a hátrányok részletezése csak és kizárólag a jelölt további munkáját hivatott segíteni. Ezért is fejtettem ki kicsit bővebben a kritikus részeket.

A dolgozatot mint „a Magyar Tudományos Akadémia doktora” cím teljesítésére irányuló munkát kiválóan jónak értékelem és megvitatásra, valamint elfogadásra javaslom.

Mezei Balázs Mihály

Esztergom, 2019. 07. 30.

APPENDIX²

Megjegyzés: A modellek és modalitások szöveges kifejtése máskor történhet meg. Dinamikusan egymásra irányulnak és egymás segítik – mint feltétel, mint korreláció – magasabb és teljesebb egység létrehozásában (aminek feltárásához szöveges ismertetés szükséges, a táblázatos bemutatás nem elegendő).

Szeretetmodellek

<i>Radikális (intratrinitárius) szeretetegység</i>	
<i>Inkarnációs szeretetegység</i>	
<i>Istenszeretet</i>	
<i>Emberszeretet</i>	
<i>Másszeretet (altruizmus)</i>	<i>Önszeretet</i>
<i>Baráti szeretet</i>	<i>Hitvesi szeretet</i>
<i>Gyermekszeretet</i> <i>(vice versa)</i>	<i>Szülőszeretet</i> <i>(vice versa)</i>
<i>Közösségszeretet</i>	<i>Rokonszeretet</i>
<i>Hazaszeretet</i>	<i>Emberiségszeretet</i>
<i>Hivatásszeretet</i>	<i>Tudományszeretet</i>
<i>Természetszeretet</i>	<i>Világszeretet</i>
<i>Valóságszeretet</i>	<i>Igazságszeretet</i>
<i>Össz-szeretet (eszkatologikus visszacsatolás)</i>	

Szeretetmodalitások

<i>Végtelen</i>	<i>Véges</i>
<i>Totális</i>	<i>Részleges</i>
<i>Reflexív</i>	<i>Vektorális</i>
<i>Extenzív</i>	<i>Intenzív</i>
<i>Életreszóló</i>	<i>Időszaki</i>
<i>Közösségi</i>	<i>Egyéni</i>
<i>Egycélú</i>	<i>Sokcélú</i>
<i>Univerzális</i>	<i>Lokális</i>
<i>Szellemi</i>	<i>Érzéki</i>
<i>Egységes (változatlan)</i>	<i>Történeti (változó)</i>

Házasságmodellek

<i>„Intratrinitárius” (közvetlen)</i>	
<i>„Extratrinitárius” (közvetett)</i>	
<i>Aktuális</i>	<i>Proleptikus</i>
<i>Életreszóló</i>	<i>Időszaki</i>
<i>Monogám</i>	<i>Poligám</i>
<i>Exkluzív</i>	<i>Inkluzív</i>
<i>Személyes</i>	<i>Habituális</i>
<i>Önátadó</i>	<i>Jogias</i>
<i>Intenzív (tartalmi)</i>	<i>Extenzív (formális)</i>
<i>Önelvű</i>	<i>Eszközelvevű</i>
<i>Hitvesi</i>	<i>Kollegiális</i>
<i>Ígéreti (VB, §70c)</i>	<i>Vak (önmagába zárt)</i>
<i>Apokaliptikus (eszkatologikus visszacsatolás)</i>	

² Az ismertetés során nem kell bemutatni.